

”יין ושכר אל תשת” (ויקרא י', ט): המונח 'שֵׁכָר' במקרא ובפרשנות הבתר-מקראית

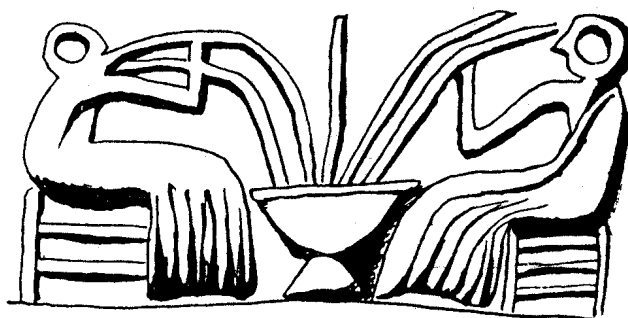
'שֵׁכָר' הוא מונח רווח למדיי במקורות היהודיים לדורותיהם. משמעותו של מושג זה נידונה במספר מצומצם של מחקרים העוסקים בראליה הקדומה,¹ ועד כה טרם הוצגה תמונה מקיפה המטפלת במשמעויותיו בחתך ספרותי-היסטורי רחב - מהמקרא, דרך ספרות חז"ל ותרגומי המקרא, ספרות הגאונים ועד לספרות היהודית של ימי הביניים ושל העת החדשה.

בחינת המונח שכר על רקע הסוג הספרותי שבו הוא נזכר, לצד דיון בהיבטים התרבותיים, הבוטניים והחקלאיים המקומיים של אותו מקור יכולה לזרוק אור על משמעות המושג במקורו האותנטי. כמו כן, באמצעות מתודה זו ניתן יהיה לעמוד על מניעי הפרשנות המאוחרת המוצעת למקור המקראי הקדום.

השכר במקרא

היקרויות מקראיות

השכר נזכר ברחבי הספרות המקראית בהקשרים שונים. נציג את המקורות העיקריים בסוגיה בטבלה הבאה:

שתיית שכר בעזרת קנים מצויירת על פני חותם גליל שומרי. דרך שתייה כזו השפיעה על השותים בצורה משמעותית יותר מאשר שתייה בכוסות (מתוך: E. Porada, *Corpus of Ancient Near Eastern Seals* 1, Washington 1948, no. 112).

1. ראה: נ' שפירא, 'תעשיית היין לפי המקורות העבריים הקדומים', קורות ג, תשכ"ג-תשכ"ד, עמ' 48-50; י' פליקס, עצי פרי למיניהם - צמחי התנ"ך וחד"ל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 81.

אזכורי השכר במקרא²

ההקשר הספרותי	מקור	פסוק	
איסור שתיית יין ושכר בעת עבודת הכוהנים במשכן	ויקרא י', ט	וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְיָבִיחַ אֶתְכֶם בְּבִאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְלֹא תִמְתּוּ חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם	1
איסורי נזיר	במדבר ו', ג	מִיֵּזֶר וְשָׁכַר יִזְיֵר חֲמֵץ יַיִן וְחֲמֵץ שֵׁכָר לֹא יִשְׁתֶּה וְכָל מִשְׁרַת עֲנָבִים לֹא יִשְׁתֶּה וְעֲנָבִים לַחִים וַיִּבְשִׂים לֹא יֵאָכֵל	2
ניסוך שכר על המזבח	במדבר כ"ח, ז	וְנִסְפוּ רְבִיעֵת הַהֵיחַ לִכְבֹּשֶׁת הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֶּדֶק נִסְךְ שֵׁכָר לַה'	3
איסור נזיר (שמשון)	שופטים י"ג, ד	וַעֲתָה הַשְּׁמֵרִי נָא וְאַל תִּשְׁתִּי יַיִן וְשֵׁכָר וְאַל תֹּאכְלִי כָּל טָמֵא	4
כנ"ל	שופטים י"ג, ז	וַיֹּאמֶר לִי הֲנֵךְ הָרָה וְיִלְדֶת בֵּן וְעֲתָה אֵל תִּשְׁתִּי יַיִן וְשֵׁכָר וְאַל תֹּאכְלִי כָּל טָמֵא כִּי נִזִּיר אֱלֹהִים יִהְיֶה הַנֶּעַר מִן הַבֶּטֶן עַד יוֹם מוֹתוֹ	5
שתיית שכר כתופעה חברתית שלילית	ישעיהו ה', יא	הוּי מְשֻׁכְּמִי בַבֶּקֶר שֵׁכָר יִרְדְּפוּ מֵאַחֲרַי בְּנֹשֶׁף יַיִן יִדְלִיקֶם	6
כנ"ל, השתיינים מראים את כוחם במזיגת משקאות משכרים ושתייתם	ישעיהו ה', כב	הוּי גְבוּרִים לְשִׁתוֹת יַיִן וְאַנְשֵׁי חֵיל לְמִסְדֵּי שֵׁכָר	7
העיר תחרב ושמתה תושבת וכך גם המשתאות והנגינות	ישעיהו כ"ד, ט	בְּשִׁיר לֹא יִשְׁתּוּ יַיִן יִמַר שֵׁכָר לְשִׁתּוֹ	8
השכרות היא תופעה שלילית הפוגעת גם באליטה של העם: כוהנים ונביאים	ישעיהו כ"ח, ז	וְגַם אֱלֹהִים בֵּינָם שָׁגוּ וּבְשֵׁכָר תָּעוּ כֹהֵן וְנָבִיא שָׁגוּ בְשֵׁכָר נִבְלְעוּ מִן הַיַּיִן תָּעוּ מִן הַשֵּׁכָר שָׁגוּ בְרָאָה פָּקוּ פְּלִילִיָה	9
המתנגדים לנביא הם כמו שיכור המתנדנד משתיית יין ושכר	ישעיהו כ"ט, ט	הַתְּמַהְמְהוּ וְתַמְהוּ הַשְּׁתַעֲשְׂעוּ וְשָׁעוּ שֵׁכָרוֹ וְלֹא יַיִן נָעוּ וְלֹא שֵׁכָר	10
מנהיגי העם שקועים בשכרות ואינם דואגים לבני עמם	ישעיהו נ"ו, יב	אֶתְיִו אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבָּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כִּזְהָ יוֹם מְחֹר גְּדוֹל יִתֵּר מְאֹד	11
האישי הרשע משקה את	חבקוק ב', טו	הוּי מְשֻׁקָה רַעְהוּ מִסִּפְּחַ חֲמֵתְךָ וְאַף	12

2. במקורות המוצגים בטבלה הדגשנו גם את היין, שכן כוונתנו להלן היא גם לברר את משמעות השכר ביחס ליין.

"יין ושכר אל תשת" (ויקרא י', ט): המונח "שכר" במקרא ובפרשנות הבתר-מקראית

רעיו משקאות משכרים כדי לגלות ערוותם		שְׁכָר לְמַעַן הַבֵּיט עַל מְעוּרֵיהֶם	
דוד מתאר את ההווי של שתייני השכר המדברים עליו	תהילים ס"ט, יג	יְשִׁיחוּ בִי יִשְׁבְּי שְׁעַר וּנְגִינֹת שׁוֹתֵי שְׁכָר	13
ריבוי שתיית שכר פוגע בחכמה	משלי כ', א	לֵץ תִּיַּן הֵמָּה שְׁכָר וְכָל שְׂגָה בּוֹ לֹא יִחְכַּם	14
אל למלכים ורוזנים להרבות בשתיית משקאות משכרים	משלי ל"א, ד	אַל לְמַלְכִים לְמוֹאֵל אֶל לְמַלְכִים שְׁתוּ יַיִן וּלְרוֹזְנִים אוֹ [אִי קרין] שְׁכָר	15
השכר כמשקה המועיל לאובדים ועגומי נפש	משלי ל"א, ו	תִּנְנוּ שְׁכָר לְאוֹבְדֵי יַיִן לְמַרֵּי נַפֶּשׁ	16

מן המקורות הנזכרים לעיל עולות העובדות הבאות:³

א. השכר נזכר בסמיכות ליין, כצמד מילים "יין ושכר"⁴ או בנפרד מהיין, אולם בתקבולת לו.⁵ יש והשכר עומד לעצמו, ללא יין, אולם אזכורים מסוג זה מעטים יחסית לעומת אזכורו לצד היין.⁶

ב. השכר נזכר במגוון נושאים מקראיים-ספרותיים, עובדה המלמדת כשלעצמה על מקומו בתרבות הראלית של תקופת המקרא. השכר מופיע בהקשרים חוקתיים-פולחניים ודתיים, כגון איסורי נזיר או פולחן המקדש, אולם גם ביחס לתופעות חברתיות, כגון השכרות. כפי שניתן לראות מהטבלה, הנביא ישעיהו בולט מאוד מבחינה זו, שכן הוא מייחד מקום חשוב בתוכחתו להרגליהם הקלוקלים של בני החברה הישראלית העירונית בנוגע לשתיית יין ולתרבותם המסואבת. ישעיהו גם מתייחס להבדלי עיתוי שתיית היין והשכר: את השכר שותים בבוקר בעוד שאת היין בערב (ישעיהו ה', יא). מחבר משלי מדגיש את תכונתו המשכרת השלילית של השכר, מחד גיסא, ואת יתרון ההשפעה של השכר על אנשים מרי נפש, מאידך גיסא.

ג. הרושם הכללי העולה מן ההקשרים הספרותיים הוא, שמשמעות המונח 'שכר' במקרא אינה ברורה באופן חד-משמעי, והיא נתונה לקריאות והבנות שונות. מפשטם של רבים מהכתובים משמע, ששכר ויין הם משקאות שונים, שהמשותף ביניהם הוא היותם משכרים. הבנה זו עומדת בניגוד, למשל, לגישתם של חלק

3. דיון מקיף בפירושים לחלק מהמקורות יוצג להלן בערכים המתאימים.

4. כגון דוגמות 1 ו-4 בטבלה לעיל.

5. כגון דוגמות 6, 7 ו-16 בטבלה לעיל.

6. דוגמות 3 ו-13 בטבלה לעיל. על המונחים 'יין' ו'שכר' במקרא ראה: ע"צ מלמד, 'שנים שהם

אחד', תרביץ טז, תש"ה, עמ' 176-177.

- מהתנאים שבתקופת המשנה שבפירושים לפסוקים זיהו את שניהם כמוצרים של יין, ועל כך נעמוד להלן.
- ד. מתקבל הרושם כי אזכור צמד המילים 'יין ושכר' הוא ביטוי כללי למשקאות חריפים. הנחה זו מקבלת תוקף ספרותי ופרשני מעצם העובדה, כי צמדי מילים נוספים משמשים במקרא למטרה זו, ומסתבר שזוהי תופעה מקובלת בלשון המקראית. נציג לכך מספר דוגמות מתחום הבוטניקה המקראית: 'צמדי מילים' או 'ביטויים זוגיים', כלשונו של י' פליקס, משמשים מוטיב ספרותי לציון קבוצות שלמות של צמחים בעלות אופי מסוים.⁷ בדרך כלל משתמש הכתוב בשני אובייקטים בולטים בקבוצה או אופייניים לה. כך, למשל, הזוג 'קוץ ודרדר' בא לתאר קבוצה שלמה של צמחים קוצניים המצויים לרוב בארץ ישראל. צמד זה מביע בהקשרים ספרותיים אחדים קללה או עזובה של האדמה והחקלאות. מטבע הדברים מציאות קשה מסוג זה תתואר על ידי צמחים טורדניים וחסרי תועלת.⁸ זוג נוסף הוא 'קנה וסוף', שני צמחי מים בולטים בבתי גידול לחים, צמד המשמש מטבע לשון לתיאור נופים של מים, ביצות ונחלים.⁹ וכך גם 'שמיר ושית' מתארים נופים של עזובה ושממה, והם מובאים בדרך כלל בהקשרים של חורבן ושיממון.¹⁰ לתופעה זו יש סימוכין נוספים מתחומים אחרים כגון הצמד 'שור ושה' מתחום הזואולוגיה הכולל בהמות בית כשרות, גסות או דקות,¹¹ או
7. על תופעה זו ראה: י' פליקס, **עולם הצומח המקראי**, רמת גן תשכ"ז, עמ' 6-7.
8. כגון לגבי קללת אדם: "ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חיידך. וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה" (בראשית ג', יז-יח). באותו אופן מתאר הנביא הושע את הרס המזבחות של בית ה' באמצעות כיסויים בצמחים קוצניים, שבדרך כלל, מתפשטים לרוב באזורים חריבים ולא מיושבים: "ונשמדו במות און חטאת ישראל קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם ואמרו להרים כסונו ולגבעות נפלו עלינו" (הושע י', ח). על תופעת צמחים בעלי משמעות כללית או עמומה ראה עוד בהרחבה: א"א שמש, 'מדרשי-אגדה כפרשנים של צמחים מקראיים עלומי-זהות', בתוך: י' שביב ואחרים (עורכים), **מפירות הכרם: מאמרי בוגרים ליובלה של ישיבת כרם ביבנה**, אלון שבות תשס"ד, עמ' 583-591.
9. "והאזניחו נהרות דללו וחרבו יארי מצור קנה וסוף קמל" (ישעיהו י"ט, ו).
10. צמד צמחים זה בולט בנבואותיו של הנביא ישעיהו. ראה למשל: "ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה **שמיר ושית** ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר" (ישעיהו ה', ו); "בחצים ובקשת יבוא שמה כי **שמיר ושית** תהיה כל הארץ" (שם ז', כד); "וכל ההרים אשר במעדר יעדרון לא תבוא שמה יראת **שמיר ושית** והיה למשלח שור ולמרמס שה" (שם, כה); "כי בערה כאש רשעה **שמיר ושית** תאכל ותצת בסבכי היער ויתאבכו גאות עשן" (ישעיהו ט', יז).
11. ראה למשל: "כל פטר רחם לי וכל מקנך תזכר פטר **שור ושה**" (שמות ל"ד, יט); "לא תזבח לה' אלהיך **שור ושה** אשר יהיה בו מום כל דבר רע כי תועבת ה' אלהיך הוא" (דברים י"ז, א); "ויחרימו את כל אשר בעיר מאיש ועד אשה מנער ועד זקן ועד **שור ושה** וחמור לפי חרב" (יהושע ו', כא); "כי יגנב איש **שור** או **שה**" (שמות כ"א, לז).

"יין ושכר אל תשת" (ויקרא י', ט): המונח "שכר" במקרא ובפרשנות הבתר-מקראית

הביטוי 'חלב ודבש' מתחום מוצרי המזון כביטוי למזונות מתוקים ומשובחים¹², אולם לא נאריך בכך במסגרת זו.

יש מקום להניח, שמשום עמימותו של המונח המקראי הוצעו לשכר בספרות הבתר-מקראית שלל פרשנויות. זאת ועוד, יש לשער כי הפרשנים המאוחרים הושפעו במידה רבה מהמציאות שרווחה בימיהם, והצעותיהם נשענו על רקע הכנת השכר שהכירו, כמו גם סוגי השכר שהיו מצויים בארצם (על השפעות אלה ראה להלן).

משמעות השכר לאור ספרות חז"ל

מבחינה ספרותית נזכר השכר בספרות חז"ל בשני הקשרים: במדרשי הלכה המבררים את מהות המונח בפסוקי המקרא, וכן בהקשרים שאינם תלויים במקור קדום, כגון מקורות העוסקים בדיוני הלכה, אגדות או סיפורים ביוגרפיים.

המונח 'שכר' פורש בדרשות חז"ל באופנים שונים. כפי שנראה להלן, הוראותיו נגזרו תוך התחשבות בכמה גורמים: מתוך ההקשר ההלכתי והספרותי שבו הוא הוזכר, מסורות דרשניות קדומות וכן מתוך התרשמות ראלית-תקופתית, שיסודה במציאות החקלאית הארץ ישראלית או הבבלית.

באופן כללי, מתייחס המונח 'שכר' שבספרות חז"ל למספר משקאות משכרים: יין ענבים או משקאות תוססים, שהוכנו מתבואה או פרות השרויים במים. המקורות הבבליים מבחינים באופן ברור בין יין ענבים הנקרא 'יין' סתם, 'חמר' (למשל: עירובין נג ע"ב; בבא בתרא נח ע"ב) או 'חמרא' (למשל: עבודה זרה לג ע"א; סנהדרין קט ע"ב) לבין שכר, הקרוי בארמית 'שכרא', שעניינו, בדרך כלל, שכר תמרים (ראה להלן). להלן נעמוד על המשמעויות השונות של המונח 'שכר' בספרות התנאים ובזו של האמוראים.

א. שכר - יין ענבים מזוג' או יין ענבים חי'

יש שפירשו שכר במשמעות של יין ענבים. כך, למשל, נחלקו התנאים במהותם של היין והשכר שנאסרו במקרא על הנזיר (במדבר ו', ג). חכמים סבורים ששני המונחים מתייחסים ליין, "אלא שדברה תורה בשתי לשונות". אולם רבי אלעזר הקפר הבדיל ביניהם: "יין - זה מזוג (במים), שכר - זה (יין) חי":

12. ביטוי זה נזכר פעמים רבות למדי ראה למשל: שמות ג', ח; י"ג, ה; ויקרא כ', כד; דברים ו', ג; יהושע ה', ו; ירמיהו י"א, ה; יחזקאל כ', ו. מובן שמשמעות הצמד תלויה בהבנת המונח 'דבש' שבמקרא - אם הכוונה לדבש תמרים כדרשת חז"ל אזי המשמעות מוצרי מזון משובחים מעולם החי - חלב ומוצרי מזון צמחיים מעולים כדוגמת הדבש. על משמעות הדבש ראה: א"א שמש, "ארץ זית-שמן ודבש": תמרים, דבש תמרים או מוצר אחר?, על אתר י, תשס"ב, עמ' 97-109.

מ"ן ושכר יזיר והרי י"ן הוא שכר ושכר הוא י"ן אלא שתי לשונות דברה תורה. ר' אלעזר הקפר אומר י"ן זה מזוג, שכר זה חי.¹³

גם חכמים וגם ר' אלעזר הקפר מסכימים, שהשכר האסור על הנזיר הוא י"ן ענבים. הסיבה לכך היא שהמקרא לא אסר את השכרות על הנזיר, אלא את הפרישות מהגפן ומוצריו בלבד (כגון ענבים לחים וצימוקים). מכאן, שהשכר הנזכר בקשר לנזיר הוא י"ן ולא מיני שכר שמוצאם מגידולים אחרים (במדבר ו', ד). התנאים נחלקו במהותו של הי"ן שנאסר על הנזיר. ר' אלעזר סבור ששכר הוא י"ן שתסיסתו הסתיימה, אולם לא מזוג לתוכו מים, ואילו לדעת חכמים שכר הוא שם נרדף לי"ן רגיל.¹⁴ גם בדרשה המובאת בבבלי בשם רב אחא בר יעקב (יומא עו ע"א) הובן כי השכר, הנזכר במקרא בין מוצרי המזון שניתן לקנות בכסף מעשר שני ולאכול בירושלים, הוא י"ן ענבים:

ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר ובצאן בין ובשכר [...] ואכלת לפני ה' (דברים י"ד, כו). שכר שתיה הוא, וקרייה רחמנא ואכלת!... אלא יליף שכר שכר מנזיר, מה להלן י"ן - אף כאן י"ן.

קשה להבין מדוע יש לקנות בכספי מעשר שני דווקא י"ן ולא משקאות משכרים אחרים. על אף שנראה שהבסיס לדרשה הוא גזרה שווה שאין לה כל הסבר הגיוני, ניתן להציע, כי לפי תפיסת הקדמונים י"ן נחשב כמזון, משום היותו מזין (השווה ברכות לה ע"ב: "חמרא סעייד ומשמח"), בעוד ששאר מיני שכר אינם כן. יש להניח, כי מקור זה מזהה את השכר כ"ן, הואיל ומעשר שני נאכל בירושלים, ובארץ ישראל הי"ן היה המשקה המשכר החביב והנפוץ.¹⁵

זיהוי השכר במקרא עם י"ן מופיע בברייתא נוספת, המבארת כי השכר שנוסך על גבי המזבח בבית המקדש הוא י"ן:

תניא, רבי נתן אומר: בקדש הסך נסך שכר לה' (במדבר כח, ז) בשני ניסוכין הכתוב מדבר; אחד ניסוך המים ואחד ניסוך הי"ן (תענית ג ע"א).

ככל הנראה, דרשה זו מבוססת על הכתוב בפרשת הנסכים (במדבר ט"ו, ה-יא) המציין במפורש כי על המזבח ניסכו יינות בלבד (והשווה לתרגומים שם). יש מקום

13. ספרי במדבר פיסקא כג, מהד' הורוויץ עמ' 27.

14. על י"ן חי וי"ן מזוג ושיעורי מהילת היינות בתקופה היוונית-רומית, ראה: א"א שמש, 'ברכות הנהנים' על הצומח ומוצריו בהלכה ובמנהג מהמאה ה-16 ועד לזמננו, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ט, עמ' 53-51.

15. על הגפן והי"ן בארץ ישראל בימי המקרא ובתקופת חז"ל ראה למשל: א' גור, 'יינות ארץ ישראל בימי קדם', טבע וארץ ג, תשכ"א, עמ' 39-33; מ' ברושי, 'על הי"ן בארץ ישראל הקדומה (ספריית אדם ועמלו 3), תל אביב תשמ"ה, עמ' 18-16; A. Goor, 'The History of The Grape - Wine in The Holy Land', *Economic Botany* 20, 1966, pp. 46-64.

"יין ושכר אל תשת" (ויקרא י', ט): המונח "שכר" במקרא ובפרשנות הבתר-מקראית

להציע, כי היינות נבחרו לניסוך על גבי המזבח, משום שייין הגפן נחשב בארץ ישראל כמשקה חשוב, ובכך כיבדו את המקדש.

ב. שכר - תבואה ופרות מותססים במים

לגבי איסור "יין ושכר אל תשת" בכניסת הכוהנים למקדש (ויקרא י', ט) נקבע בספרא:

יין ושכר אל תשת, יכול כל שהוא יכול מגיתו, תלמוד לומר שכר לא אמרתי אלא כדי לשכר רביעית בן ארבעים, אם כן למה נאמר יין מזהרים עליו כל שהוא ומוזהרים עליו מגיתו. ר' יהודה אומר יין אל תשת אין לי אלא יין מנין לרבות כל המשכרים ת"ל שכר, אם כן למה נאמר יין? על היין במיתה ועל שאר כל המשכרים באזהרה.¹⁶

וכך קבעו התרגומים הארמיים (אונקלוס והמיוחס ליונתן בן עוזיאל) כי שכר כולל כל מיני משקאות משכרים. מסתבר, שבהקשר זה הורחב מגוון המשקאות האסורים על הכוהנים, הואיל ומטרת האיסור היא למנוע מהכוהנים להגיע אל המקדש כשהם שיכורים ולחלל בכך את כבוד המקום.

בספרות המשנה והתלמוד נזכרו מינים שונים של שכר שאינם מוצרי הגפן. הבבלי בדונו בברכת המשקאות כתב: "תנו רבנן אחד שיכר תמרים ואחד שיכר שעורים ואחד שמרי יין מברכין עליהם שהכל נהיה בדברו" (בבא בתרא צו ע"ב; מועד קטן יב ע"ב). במקום אחר (פסחים קז ע"א) הובאה רשימה מפורטת יותר של מיני שכר שרווחו בבבל הקדומה: "פירזומא" (רש"י: שכר שעורים בלשון לעז ברו"ש, בירה) "ותאיני" (שכר תאנים) "ואסני" (רש"י: שכר תותים) "ושכרא" (רש"י: שכר תמרים).

במקורות חז"ל ובספרות הרבנית נזכרו משקאות משכרים נוספים. חלקם הוגדרו כיינות: כגון יין תפוחים ויין רימונים, אף שבדרך כלל סתם יין הוא יין ענבים. הוזכרו משקאות משכרים נוספים, ללא כל סיווג ליין או שכר, כגון ה'נביד', שהוא תערובת של יין תמרים או יין תפוחים ומי ענבים וכן ה'מעד', היינו יין שרף שהופק מדבש (מי דבש).¹⁷ להלן נעמוד בקצרה על שניים ממיני השכר הבולטים בספרות חז"ל - הבירה ושכר התמרים.

16. ספרא שמיני פרשה א א-ב, מהד' וייס מו ע"א.

17. ראה: תוספתא עבודה זרה פ"ד ה"ב, מהד' צוקרמנדל, עמ' 467; עבודה זרה מ ע"ב; משנה תורה לרמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ז ה"א; תשובות הרמב"ם, מהד' י' בלאו, ירושלים תש"ך, ח"ב, עמ' 338; ר' יוסף קארו, בית יוסף, יורה דעה, סי' קיד; קיצור שולחן ערוך לר' שלמה גאנצפריד (הונגריה, המאה ה-19), סי' קיט, סעיף י.

שכר שעורים - בירה

בדומה לבירה של ימינו הותקן שכר שעורים משעורים שהושרו במים ותססו. שכר שהוסיפו לו מי שעורים קרוי בלשון חז"ל גם 'שכר המדי' (פסחים מב ע"ב). שכר שהוסיפו לו זרעי כשות (Cuscuta) לשם תיבול נקרא 'שכר של כשות' (עבודה זרה לא ע"ב) או 'שכר היזמי' (כתובות עז ע"ב). שתית בירה נהגה בעת העתיקה בארצות השוכנות בעמקים האלוביאליים הגדולים במסופוטמיה ומצרים ויש שהיא הוכנה מלחם שהחמיץ.¹⁸ בשאר ארצות הים התיכון המשקה המשכר החשוב היה היין.

שכר - שכר תמרים

שכר תמרים הוכן על ידי שריית פרות התמר במים ותסיסתם.¹⁹ שכר תמרים הוזכר במקורות הארץ ישראלים, ובמיוחד בתלמוד הבבלי.²⁰ מסתבר, שהוראת 'שכרא' בארמית ו'שכר' בעברית היא משקה מְשֵׁכַר שאינו יין. אלא שסתם 'שכר' במקורות הבבליים הוא שכר תמרים, שהיה משקה שכיח בבבל משום מקומו המרכזי של ענף התמרים בחקלאות המקומית.²¹

לעומת זאת, במקורות העבריים של ספרות התנאים והאמוראים משמעות השכר כללית יותר. יש להניח, שגם במסורות הנזכרות בספרות הארצישראלית שמקורן בבקעת הירדן, כגון בעיר יריחו, שבה התקיימה תעשייה של יין תמרים, שכר הוא שכר תמרים.²²

השכר לאור תרגומי המקרא העתיקים

שכר - יין ישן או יין משכר

בתרגום השבעים מופיע השכר כ-Σικερα שאינו אלא תרגום שמו וצלילו של המונח השמי. כפי שהראה ע"צ מלמד, בחלק מהתרגומים העתיקים מופיע השכר במשמעות

18. על הבירה בעת העתיקה ראה: L.F. Hartman & A.L. Oppenheim, *On Beer and Brewing*, *Techniques in Ancient Mesopotamia*, Baltimore 1950, pp. 5 ff.

19. תוספתא מעשר שני פ"ב ה"ב, מהד' ליברמן, ניו יורק תשט"ו, עמ' 249.

20. ראה למשל: ברכות לח ע"א; פסחים קז ע"א.

21. על גידול התמר בבבל, ראה: I. Low, *Die Flora der Juden* 2, Vienna-Leipzig 1924-1934, pp. 306-362; מ' בר, *אמוראי בבל - פרקים בחיי כלכלה*, רמת גן תשמ"ב, עמ' 94-105; י' פליקס (לעיל, הערה 1), עמ' 115-130; א' איילון, *התמר "עץ החיים" סגולותיו ושימושיו*, תל אביב תשמ"ח.

22. על הפקת יין תמרים ביריחו בתקופת המשנה והתלמוד ראה: א' נצר, 'שיכורים ולא מיין', *עתמול* כו, 5, תשס"א, עמ' 6-9; הנ"ל, 'גתות ליין תמרים באחוזת המלך ביריחו', *מחקר יהודה ושומרון* יא, תשס"ב, עמ' 69-79.

"יין ושכר אל תשת" (ויקרא י', ט): המונח "שכר" במקרא ובפרשנות הבתר-מקראית

של יין. כך, למשל, את הפסוק "ונסכו רביעת ההין... נסך שכר לה" (במדבר כ"ח, ז) תרגמה הפשיטתא: "ונוקיה חמרא", כלומר יין. בדומה תרגמה הוולגטה: "ונגינות שותי שכר" (תהילים ס"ט, יג) - vinum (= יין), ולא ebrietas כבישעיהו כ"ח, ז.²³ לגבי נזירות (במדבר ו', ג), הבחינו אונקלוס, המיוחס ליונתן בן עוזיאל ותרגום ירושלמי בין 'יין' שהוא יין חדש ("חמר חדת"), לבין 'שכר', שהוא יין ישן ('חמר עתיק'). בדרך כלל, משמעות המונח 'יין חדש' במקורותינו היא שלב התירוש (מיץ הענבים היוצא מהענב) או יין בשלבי תסיסה, ואילו 'יין ישן' הוא יין שנסתיימה תסיסתו או יין שנתיישן.²⁴ נראה, כי התרגומים סבורים כי שכר הוא יין ישן, משום שייך משכר דווקא כשהוא ישן לאחר שהסוכר שבו הופך לאלכוהול, בעוד שבשלב התירוש הוא מתוק והוא אינו משכר, ולכן אז הוא קרוי יין. הבחנה בין יין ושכר לפי שלבי יצירת היין הובאה בספרות המדרש וכן אצל מפרשי המקרא המאוחרים, וזאת כנראה בהשראת התרגומים הארמיים. יש שהבחינו בין שכר - יין 'מְשִׁכָּר' לבין יין - יין 'מגיתו'.²⁵ 'יין משכר' (הזהה ל'יין ישן') הוא יין שתסיסתו נסתיימה, סוכר הענבים התפרק והפך לאלכוהול, ולכן הוא משכר, ואילו יין מגיתו (המקביל ל'יין חדש') הוא יין מתוק ונטול אלכוהול הנמצא בגת שבה נדרכו הענבים (תירוש).

המונח שכר בספרות הגאונים

שכר - יין צמוקים

מתשובת ר' האי גאון (939-1038) עולה שבימי הביניים המוקדמים התייחס המונח שכר ליין צמוקים. בשאלה שהופנתה לרב האי גאון הוא נשאל על הבדלי המשמעות בין המונחים יין ושכר בזיקה לדיני נדרים, שיסודם במקרא (ראה למשל: במדבר ל', ג):

וששאלתם מי שנשבע שלא לשתות יין וידוע אצלינו שמי שאמר יין הוא של ענבים ושכר הוא של צמוקים מותר לו לשתות השכר אם לאו. וכן מי שנשבע שלא ישתה שכר אם מותר לו לשתות יין אם אחד מהם נכנס בכלל אחר?²⁶

רב האי קובע שבאופן עקרוני נדרים תקפים לפי המשמעות של מטבעות הלשון המקובלות באותו מקום שבו חי הנודר, משום שיש להניח כי כוונתו באה מכוח

23. ראה: ע"צ מלמד (לעיל, הערה 6), עמ' 176.

24. ראה על כך בהרחבה: א"א שמש (לעיל, הערה 14), עמ' 49-50.

25. ראה: ילקוט שמעוני, שמיני, רמז תקכח; מדרש שמואל ב' יא, מהד' בובר, קראקא תרנ"ג, עמ' כו ע"א; רש"י בפירושו לבמדבר כ"ח, ז. וראה עוד פירוש רש"י לשופטים י"ג, ד, ובפירוש מצודת ציון שם, ובישעיהו כ"ד, ט.

26. תשובות הגאונים שערי תשובה, מהד' ז"ו לייטער (חש"ד), סי' קלא, יג ע"ב.

המשמעות הלשונית הרווחת באזור פעילותו. מדבריו משמע שבזמנו מקובל היה בבבל, שהמונח 'יין' מתייחס ליין ענבים העובר תהליך של תסיסה כמקובל, ואילו 'שכר' הוא יין צימוקים - יין שהוכן על ידי שריית צימוקים במים. מגוף השאלה לא נתבררה מהותו של אותו יין צימוקים. בדרך כלל, יין צימוקים היה מתוק ולא מְשָׁכָר והקדמונים לא חיבבו את טעמו.²⁷ יש מקום להניח, שהשאלה שהופנתה לרב האי גאון עוסקת ביין צימוקים חריף ומשכר (שהוסיפו לו אלכוהול כדי להחריפו), שהיה בשימוש במקומות שונים במזרח בימי הביניים.²⁸ ככל הנראה, בניגוד לשכר תמרים, שהיה מקובל מאוד בבבל בתקופת האמוראים, נשאל ר' האי גאון על יין צימוקים חריף שהיה פחות מוכר.

משמעויות השכר בספרות הרבנית

'שכר' מופיע בספרות הרבנית (הלכה, שו"ת ומנהג) בשתי הוראות עיקריות: בירה ויין שרף. עד היכן שידיעתנו מגעת, הדיון בספרות זו לגבי משמעות המונח 'שכר' נוגע בעיקר לדיוני הלכה שאין להם זיקה ישירה למשמעות המונח או לפרשנותו במקרא, כנראה משום שלחלק מההיקריות במקרא אין היום השלכה הלכתית-מעשית, כגון דיני נזיר, דיני כניסת כוהנים שתויי יין למקדש וכדומה. להלן נציג את הוראות המונח שכר בספרות הרבנית:

שכר - בירה

שכר העשוי מתבואה נזכר בספרות הראשונים והאחרונים בשמות אחדים: 'שכר שעורים', 'שכר שקורין מאל"ץ';²⁹ 'בירא', 'ביער'³⁰ ו'קוואס'.³¹ תמרים ותאנים אינם גדלים בארצות אירופה הקרות, ולכן יש להניח, שסתם שכר בלשון חכמי אירופה הוא שכר שעורים.

נוסעים שביקרו בארץ ישראל במאות האחרונות מציינים כי בניגוד לארצות אירופה לא מכינים בארץ שכר שעורים. כך, למשל, מדווח ר' גדליה מסימיאטיץ (1700):

27. ראה: א"א שמש (לעיל, הערה 14), עמ' 69.

28. על יין צימוקים זה ראה: א"א שמש (לעיל, הערה 14), עמ' 69.

29. ראה: בית יוסף, או"ח, סי' רד, עמ' שח; משנה ברורה לר' ישראל מאיר הכהן, וורשא 1912, הלכות פסח, סי' תנ, ס"ק ח.

30. ראה: ר' חיים בנימין פונטרימולי, ספר פתח הדביר, איזמיר, שנת ואת פתח הדביר, נדפס מחדש תש"ט, א, מא ע"א; סידור בית יעקב לר' יעקב עמדין, א-ב, לעמברג תרס"ד, בית הפרס, עמ' 106 ציון י.

31. ראה: משנה ברורה, סי' רה, ס"ק יב; שו"ת האלף לך שלמה לר' שלמה קלוגר (גליציה, המאה ה-19), ד"צ בילגורי תרצ"א-תרצ"ב, חלק או"ח, סי' רלב.

"יין ושכר אל תשת" (ויקרא י', ט): המונח "שכר" במקרא ובפרשנות הבת-מקראית

וגם הטעם שאין להם [לאשכנזים בארץ ישראל, אא"ש] משא ומתן [= מסחר בשכר], כי שכר ודבש [= מי דבש, אא"ש] אין עושין כלל. ואף שעושין שם יין-שרף מצימוקים, תאנים יבשים ומשמרי היין...³²

שכר - יין שרף

יש מחכמי ההלכה שהשתמשו במטבע הלשון המקראי "יין ושכר" לציון שם כללי של משקאות חריפים.³³ רבים מהפוסקים מבחינים בין שכר ליין שרף.³⁴ לדידם, שכר הוא משקה משכר המיוצר על ידי התססת פרות או תבואה במים, ואילו יין שרף הוא נוזל בעל תכולה גבוהה של אלכוהול, המופק מזיקוק של מגוון מוצרים מהצומח. בטכניקת הזיקוק החלו להשתמש לראשונה בימי הביניים, וקיבלו באמצעותה תזיק בשיעור גבוה של אלכוהול. למעשה, הכוהל (או אלכוהול) מתקבל באופן טבעי מתסיסה של מיצי פרות שונים, ומכאן שהוא היה ידוע כבר בימי קדם כמרכיב של משקאות משכרים, אולם בימי הביניים החלו להפיקו באופן מרוכז יותר.³⁵ אצל אחדים מהפוסקים שכר הוא שם נרדף ליין-שרף.³⁶ מסתבר, שהמונח 'שכר' שבמקורות הקדומים, שמשמעו משקאות חריפים, אומץ על ידם לכינוי המשקאות שהופיעו מאוחר יחסית. ניתן לשער, כי 'שכר' היה כינוי ליינות שרף שהיו משקאות נפוצים בעיקר באזורים שהיה בהם מחסור ביין (כגון בארצות אירופה הקרות), בדומה למונח "חמר מדינה" במקורות הבבליים, שהוראתו היא משקאות משכרים (כגון יין תמרים), שהיו נפוצים יותר מהיין (פסחים קז ע"א).

סיכום

המונח 'שכר' במקרא אינו חד-משמעי. באופן כללי, משמעותו היא משקאות חריפים, אולם בהקשרים מסוימים הוא נתפרש בספרות הבת-מקראית כיון ענבים דווקא

32. א' יערי, **מסעות ארץ ישראל**, רמת גן 1976, עמ' 333.

33. ראה למשל: שו"ת **בית יהודה** לר' יהודה עייאש (אלג'יר-ישראל, המאה ה-18), ליוורנו תק"ו, חלק יו"ד, סי' ט; שו"ת **חיים ביד** לר' חיים פלאג'י (איזמיר, המאה ה-19), איזמיר תרל"ג, סי' קכא. על שמותיו של יין-שרף בספרות ההלכה ומקורותיהם ראה: ע' לעף (לעיל, הערה 21), א, עמ' 130-131; נ' שפירא, 'על הכוהל והיין' במקורות עבריים, **לשונו** כ, תשט"ז, עמ' 62-64.

34. ראה למשל: **שפתי כהן (ש"ך)** לר' שבתאי הכהן (פולין, המאה ה-17), יו"ד, סי' רפו, ס"ק ז; **קיצור שולחן ערוך**, סי' מה, סעיף א; שו"ת **רב פעלים** לר' יוסף חיים (בגדד, 1835-1909), ירושלים תש"ל, א, יו"ד, סי' כה.

35. ראה: י' ליבוניץ, ערך 'כהל', **האנציקלופדיה העברית**, כרך 20, ירושלים תשל"א, עמ' 582; R. Tannahill, *Food in History*, New York 1973, pp. 293-294.

36. ראה למשל: שו"ת **פעולת צדיק** לר' יחיא צאלח (תימן, המאה ה-19), תל אביב תשכ"ה, ב, סי' רעט; **משנה ברורה**, או"ח, סי' רעב, ס"ק ל.

(להלן). המונח 'שכר' נזכר במקרא בהקשרים רבים שיש להם השלכות לשוניות, פרשניות והלכתיות, כגון מהות איסור שתיית המשקאות המשכרים של הנזיר. אולם הלכה למעשה, המשמעות של המונח אינה מבוררת דייה מהפסוקים עצמם והיא נשענת על הפירושים של חז"ל לכל אחד מהפסוקים ומההיקריות של המונח.

בספרות המשנה והתלמוד מתייחס המונח 'שכר' בעיקר למגוון משקאות משכרים שהוכנו על ידי התססת תבואה או פירות, כגון: שעורים (בירה), תמרים ותאנים. יש חכמים שזיהו את השכר שבמקרא עם סוגים שונים של יין ענבים, וזאת כאמור, על פי ההקשר הספרותי שבו הוא נזכר: יין חי (לא מזוג), יין ישן (שתסיסתו נסתיימה), או יין משכר - ככל הנראה יין ישן, שבניגוד ליין חדש כמות האלכוהול שבו גבוהה.

יש מקום להניח, שמשמעות המונח 'שכר' נגזרה במקורות הספרותיים לזמניהם ולתקופותיהם מהבדלי אורחות החיים והטכנולוגיות המשתנות ממקום למקום ומזמן לזמן. בחלק מהמקורות הארץ ישראליים פורש השכר כין, משום שהיין היה בארץ ישראל משקה עממי חשוב, נפוץ וחיביב. בבבל, לעומת זאת, ענף גידול התמרים היה מפותח, שכר תמרים היה נפוץ ביותר, ולכן עיקר הוראתו של המונח 'שכר' שם היא שכר תמרים.

מספרות הגאונים עולה שהשכר הוא יין צימוקים חריף, שככל הנראה הוסיפו לו אלכוהול. בחלק מהמקורות הרבניים השכר הוא כינוי למשקאות מותססים. במקורות אחרים אומץ הכינוי הקדום 'שכר' ליינות שרף, שהחלו להפיקם מימי הביניים ואילך בדרך של זיקוק.

יינות שרף מרוכזים ובעלי שיעור גבוה של אלכוהול לא היו ידועים בתקופת המקרא כפי מתכונתם הימיביימית. על פי זה, הדיון לגבי זיקתו של יין שרף לאיסורי נזיר וכניסת כוהנים למקדש שבמקרא הנה סוגיה חדשה התלויה בפרשנות המקראית המאוחרת.